

معرفی و بررسی اجمالی کتاب فلسفه تعلیم و تربیت (جلد ۱)^(۱)

دکتر هاشم ندایی

عضو هیأت علمی دانشگاه امام حسین (ع)

چکیده

در این مقاله سعی شده است تا ضمن معرفی ساختار کتاب فلسفه تعلیم و تربیت، که توسط دفتر همکاری حوزه و دانشگاه نشر یافته است، به بررسی اجمالی آن نیز توجه شود. کتاب با هدف آشنایی با «مبانی تعلیم و تربیت اسلامی» در سال ۱۳۷۲ به چاپ رسیده و شامل بخشهای زیر است:

- مقدمه: در اهمیت امر تعلیم و تربیت و ضرورت تدوین این کتاب

- بخش اول: تاریخچه تعلیم و تربیت

- بخش دوم: تعریف و ماهیت تعلیم و تربیت

- بخش سوم: موضوع تعلیم و تربیت (انسان)

در این بررسی، ابتدا به مطالبی از کتاب که مناسبت چندانی با عنوان آن ندارد و می‌توانست در کتابهای جداگانه‌ای منتشر شود، اشاره، (که قسمت عمده‌ای از کتاب را دربر می‌گیرد) و سپس به اجمال به نقد نقاط قوت و ضعف قسمتهای مربوط پرداخته شده است.

معرفی کتاب

کتاب «فلسفه تعلیم و تربیت» جلد اول از سلسله مباحثی در تعلیم و تربیت اسلامی است که با همکاری و تلاش تعدادی از استادان محترم حوزه و دانشگاه^(۱) در ۵۳۵ صفحه و با هدف «آشنایی با مبانی فلسفی تعلیم و تربیت اسلامی» در تابستان سال ۱۳۷۲ در پنج هزار نسخه به چاپ رسیده و چاپ دوم آن نیز بدون هیچ گونه تغییری (از لحاظ کمی و کیفی) در سال ۱۳۷۴ منتشر شده است.

مطالب کتاب به شرح ذیل است:

الف) مقدمه و پیشگفتار

۱- پیشگفتار دفتر همکاری حوزه و دانشگاه

۲- پیش درآمد گروه علوم تربیتی

۳- مقدمه

- ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت

- ضرورت بازسازی تعلیم و تربیت

ب) بخش اول: تاریخچه تعلیم و تربیت

وضع تعلیم و تربیت در بعضی از تمدنهای مهم دوران باستان

- تعلیم و تربیت در چین باستان

- تعلیم و تربیت در هند باستان

- تعلیم و تربیت در ایران باستان

- تعلیم و تربیت نزد اقوام عبرانی

- تعلیم و تربیت در یونان باستان

- تعلیم و تربیت در روم

- تعلیم و تربیت در دوره ظهور مسیحیت

۱- آقایان: دکتر علیمحمد کاردان، حجة الاسلام علیرضا اعرافی، دکتر محمدجواد پاک سرشت، دکتر علی اکبر حسینی و

- تعلیم و تربیت در قرون وسطی
- تعلیم و تربیت در دورهٔ رنسانس
- تعلیم و تربیت از انقلاب فرانسه تا عصر حاضر
- تعلیم و تربیت در اسلام

ب) بخش دوم: تعریف و ماهیت تعلیم و تربیت

فصل اول: تعلیم و تربیت از دیدگاه صاحب‌نظران بزرگ

تعلیم و تربیت از دیدگاه افلاطون، ارسطو، صاحب‌نظران مسیحی، کمینوس، جان لاک، ژان ژاک روسو، هربرت اسپنسر، امیل دورکیم، ژان پیاژه، دیویی، فارابی، بوعلی سینا، مسکویه، امام محمد غزالی طوسی، خواجه نصیرالدین طوسی و ابن‌خلدون

فصل دوم: تعلیم و تربیت به شیوهٔ تحلیلی

- مقدمه

- رابطه عناصر مختلف تعلیم و تربیت با نظام ارزشها
- تعلیم و تربیت و شناخت‌شناسی
- تعریف نهایی تعلیم و تربیت

بخش سوم: موضوع تعلیم و تربیت (انسان)

فصل اول: ابعاد وجودی انسان از دیدگاه علوم

- طبیعت انسان از دیدگاه علوم حیاتی (زیست‌شناسی)
- طبیعت انسان از دیدگاه علوم روانی
- طبیعت انسان از دیدگاه علوم اجتماعی

فصل دوم: ابعاد وجود انسان از دیدگاه فلسفی

- چیستی و ماهیت انسان
- چگونگی و ویژگیهای انسان (علم یا آگاهی انسان، میل، کشش و گرایش انسان)
- اصالت فطرت و گرایشهای انسانی (دیدگاه فرویدیسم، مارکسیسم، قدرت‌محوری نیچه، ترس و فقر و جهل، فویرباخ، جامعه‌گرایی افراطی) و دیدگاه اسلام و فلسفه اسلامی (اختیار و آزادی انسان، قدرت یا توانایی انسان، تغییرپذیری شخصیت‌انسان و عوامل مؤثر آن)

- چرایی و کمال انسان از دیدگاه اسلام

منابع و مآخذ

- ۱- منابع فارسی
- ۲- منابع عربی
- ۳- منابع خارجی (انگلیسی و فرانسه)

معرفی محتوای کتاب و بررسی آن

پیشگفتار و مقدمه کتاب

الف) پیشگفتار

معرفی:

چنانکه در فهرست مطالب کتاب مشاهده می‌شود از صفحه یک تا صفحه شانزده، تحت عنوان پیشگفتار دفتر همکاری حوزه و دانشگاه و پیش‌درآمد گروه علوم تربیتی به تفصیل به بیان چگونگی شکل‌گیری و تشکیل گروه علوم تربیتی در دفتر همکاری و تدوین این متن پرداخته شده است.

نقد:

به نظر می‌رسد در یک کتاب درسی، چندان ضرورتی ندارد که حدود شانزده صفحه به این‌گونه مطالب اختصاص یابد و بر حجم کتاب افزوده شود. بر فرض هم اطلاع دانشجویان از چگونگی تشکیل گروه و تدوین کتاب، مفید باشد، بهتر بود در چند صفحه محدود به اختصار آورده می‌شد.

ب) مقدمه

معرفی:

از صفحه هفده تا شصت و یک نیز به عنوان مقدمه به مباحثی مانند ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت، اهمیت تعلیم و تربیت در اسلام، ضرورت بازسازی تعلیم و تربیت پرداخته شده است.

۱/ب) ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت:

تحت این عنوان بحث از ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت به طور کلی به میان آمده

است و به عوامل مهمی که در تربیت انسان، نقش اساسی دارد مانند: رشد فرد و اجتماع، طبیعت انسان، سرایت فرهنگ و مواردی که مبتلا به زندگی بشر معاصر است از قبیل ماشینی شدن زندگی، کمبود وقت انسان معاصر برای خانواده، بحرانهای روحی و... اشاره شده است.

نقد:

این قسمت از مطالب کتاب بسیار لازم و ضروری است و نویسندگان محترم به گونه‌ای بسیار مطلوب توانسته‌اند اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت را برای بشر بویژه در عصر حاضر تبیین کنند که این امر می‌تواند در تقویت هر چه بیشتر انگیزه دانشجویان مؤثر باشد.

۲/ب) اهمیت تعلیم و تربیت در اسلام:

معرفی:

از صفحه ۲۲ تا ۲۷ کتاب به اهمیت ویژه و جایگاه اساسی تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام اشاره شده و یکی از امتیازات مهم تربیت دینی را، که مورد تأکید همه انبیای الهی بوده، همراه بودن تعلیم با تزکیه معرفی می‌کند که بر فطرت انسانی مبتنی است.

نقد:

مطالب این قسمت نیز برای خواننده بویژه دانشجویان بسیار مفید است، بخصوص که از منابع اصیل و غنی اسلامی در بیان مطالب استفاده، و ویژگیهای خاص تربیت دینی بخوبی نشان داده شده است.

نقص این قسمت در این است که هیچ استنادی به دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) (که در نوشته‌ها و سخنرانیهای ایشان مطالب فراوانی هست) و استاد شهید مطهری و... نشده است. امید است در چاپهای بعدی این کمبود نیز برطرف شود.

۳/ب) ضرورت بازسازی تعلیم و تربیت:

معرفی:

در ذیل این عنوان و در ادامه مقدمه کتاب از صفحه ۲۷ تا ۵۷ ضرورت بازسازی

نظام تربیتی در کشور بعد از انقلاب اسلامی و تأسیس نظام تربیتی مستقل و غیروابسته، مورد بحث قرار گرفته و دلایل آن را نظام تربیتی باقیمانده از رژیم گذشته، وابسته و غیرمستقل بودن تعلیم و تربیت در کشور دانسته و در ادامه به مواردی مانند طراحی نظام نوین در زمان رضاشاه، نقش حکومت‌های وابسته در تدوین فرهنگ جدید، نقش مستشاران بیگانه، نقش تحصیل کرده‌ها در غرب و نقش فراماسونرها، اشاره کرده است.

نقد:

این مباحث حدود ۳۰ صفحه از حجم کتاب را به خود اختصاص داده و بر صفحات آن افزوده است در حالی که حذف آن کمبود چندانی ایجاد نمی‌کند. اگرچه اطلاعات خوبی گردآوری و بررسی شده است، جای آن در کتاب درسی آن هم با این حجم نیست.

معرفی:

در پایان مقدمه و پیشگفتار بر این مطلب بسیار اساسی و محوری تأکید شده است که «اگر علوم انسانی بویژه علوم تربیتی که نقش اساسی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دارد در پرتو فرهنگ اصیل اسلامی بررسی و تبیین نشود، همیشه ناتوان و وابسته خواهیم ماند. (ص ۵۷)»

نقد:

همچنانکه مشاهده می‌شود این مجله به یکی از مباحث فلسفه تعلیم و تربیت اشاره بسیار خوب و دقیقی دارد. بنابر این شایسته بود این نکته مهم بیشتر تبیین می‌گشت. اما متأسفانه بسیار به اختصار مورد اشاره قرار گرفته است.

نقد:

نظر کلی در مورد مقدمه و پیشگفتار:

اگر چه برخی مطالب مقدمه بسیار خوب و دقیق و با استفاده از منابع اصیل تدوین یافته است و می‌تواند مورد استفاده دانشجویان قرار گیرد در مجموع می‌توان گفت که مقدمه‌ای با حجم حدود ۶۰ صفحه برای کتاب درسی مناسب نیست و بر حجم آن

می‌افزاید. به جای این تفصیل بهتر بود مقدمه کوتاهی آورده، و فقط بر مطالب مهم و اساسی تأکید، و بقیه مطالب حذف می‌شد.

بررسی بخش اول: تاریخچه تعلیم و تربیت

معرفی:

از صفحه ۶۱ تا ۱۶۷ کتاب به بررسی تاریخ تعلیم و تربیت در جهان از دوران قدیم تا عصر حاضر پرداخته و به صورت تاریخی به بررسی تاریخچه تعلیم و تربیت در چین باستان، هند باستان، ایران باستان، اقوام عبرانی، یونان، روم، دوره ظهور مسیحیت، قرون وسطی، دوره رنسانس، انقلاب کبیر فرانسه تا عصر حاضر و تعلیم و تربیت در اسلام، پرداخته و خصوصیات و ویژگیها، محتوا، روش و... هر یک را به تفصیل آورده که حدود ۱۰۶ صفحه از حجم کتاب را به خود اختصاص داده است.

نقد:

با اینکه عنوان کتاب، فلسفه تعلیم و تربیت است، نه تاریخ تعلیم و تربیت و این حجم خود می‌تواند عنوان کتاب جداگانه‌ای باشد که برای بررسی تفصیلی آن به بحث مستقلی نیاز است؛ با این حال باید به قوت و اعتبار این مباحث اذعان داشت، زیرا مطالب این فصل عمدتاً بسیار خوب و عالمانه و با استفاده از منابع معتبر و اصیل (بویژه درباره آرای مریبان مسلمان) تدوین یافته است. نقد محتوای هر یک از مقاطع تاریخی، که مورد بحث قرار گرفته، خود نیازمند نقد و بررسی جداگانه‌ای است و به لحاظ اینکه مستقیماً به بحث فلسفه تعلیم و تربیت مربوط نیست به همین مختصر اکتفا می‌شود.

بررسی بخش دوم: تعریف و ماهیت تعلیم و تربیت

معرفی:

از صفحه ۱۶۷ تا ۳۶۶ این بخش در دو فصل ارائه شده است:
فصل اول: از صفحه ۱۶۷ تا ۳۳۳ به بررسی تعلیم و تربیت از دیدگاه صاحب‌نظران و

مربیان بزرگ تربیتی از قدیم تا زمان حاضر، از جمله مربیان مسلمان اختصاص یافته است.

نقد:

به نظر می‌رسد مطالب این فصل نیز با عنوان کتاب چندان مناسبت ندارد و می‌تواند تحت عنوان آرای تربیتی مربیان بزرگ در کتاب دیگری به طور مستقل چاپ شود. اگر هم مؤلفان محترم آشنایی دانشجویان با آرای تربیتی مربیان را لازم می‌دانسته‌اند بهتر بود در ضمن بحث از ارزشها و مقولات فلسفی در فصل بعدی به برخی از نظریات اشاره کنند که مناسبت با عنوان کتاب نیز داشته باشد.

نقد و بررسی این فصل نیز کار جداگانه‌ای را می‌طلبد. اما در همین فصل نیز جای مربیان مهمی مانند سقراط، هگل، کانت، هربارت، حضرت امام خمینی (ره) و استاد شهید مطهری در عصر جدید خالی است.

فصل دوم (از بخش دوم): در شروع این فصل از صفحه ۳۳۱ به بحث امکان یا عدم امکان ارائه تعریفی کامل از تعلیم و تربیت پرداخته شده و با اذعان به اینکه ارائه تعریف کامل و جامع بسیار مشکل است به تعریف لفظی و اصطلاحی تعلیم و تربیت می‌پردازد. اگر چه در تعریف واژه‌های تعلیم، تربیت و ترکیه به تفصیل وارد شده آن چنانکه انتظار می‌رود به ریشه‌یابی آنها پرداخته و تفاوت این الفاظ را با واژه‌های دیگری مثل عادت دادن و... روشن نکرده است.

از صفحه ۳۳۹ به بحث از ماهیت تعلیم و تربیت اختصاص یافته و به اجمال، بحث ارتباط ارزشها با نظام تربیتی از نظر مکاتب مختلف را مطرح کرده و مطالب بسیار خوب و دقیقی در مورد سلسله مراتب ارزشها، اصول موضوعه و نهایتاً تعریف تعلیم و تربیت به دست داده است.

این فصل در مقایسه با فصول دیگر کتاب (که بعضاً هم با عنوان کتاب چندان هماهنگی نداشت)، بسیار به اجمال آورده شده است. باینکه مطالب این فصل دقیقاً به عنوان کتاب مربوط است و اساس مباحث فلسفه تعلیم و تربیت را تشکیل می‌دهد، اگر از

حجم فصول غیرمربوط و غیرضروری کتاب کاسته، و بر حجم این فصل اضافه می‌شد، شایسته بود.

از طرفی لازم بود در این قسمت به مقولات مختلف فلسفی به تفصیل اشاره می‌شد و ارتباط هر یک را با جنبه‌های مختلف تعلیم و تربیت نشان می‌داد.

در کل، مطالب این فصل، مباحثی خوب و دقیق است که توجه بدان می‌تواند برای دانشجویان بسیار مفید باشد.

بخش سوم: موضوع تربیت (انسان)

این فصل حدود ۱۵۶ صفحه از حجم کتاب را به خود اختصاص داده است در صورتی که می‌توانست به طور مستقل در شکل کتابی جداگانه منتشر شود و مطالب ضروری آن را نیز می‌شد در فصل دوم بخش دوم به عنوان یکی از مقولات فلسفی مورد بررسی قرار داد.

اما آنچه در این بخش آمده در مجموع، مطالب بسیار اساسی و ارزشمندی است بویژه بحث گرایشهای فطری انسان. اما اگر شکل بحث به سبک و شیوه استاد شهید مطهری دسته‌بندی و ارائه می‌شد، روشتر و قابل فهمتر بود.

در کل می‌توان گفت بحث از مقوله انسانشناسی به عنوان موضوع تربیت، یکی از مقولات اساسی فلسفی است که بر جنبه‌های مختلف تعلیم و تربیت تأثیر مستقیم دارد و پرداختن بدان لازم و ضروری است و مؤلفان محترم در این قسمت حق مطلب را بخوبی ادا کرده‌اند. بویژه با توجه به منابع اصیل و معتبر مورد استفاده این فصل از نقاط قوت کتاب به شمار می‌رود که اطلاع از این مباحث برای دانشجویان علوم تربیتی اولویت اساسی دارد.

جمع‌بندی و نتیجه

در کل باید اذعان کرد که مطالب کتاب فلسفه تعلیم و تربیت (جلد اول) محتوای

بسیار غنی و ارزشمند دارد و در نقد و بررسی آرای متفکران مکاتب تربیتی دیگر و بیان نظریات اصیل اسلامی براساس فلسفه غنی اسلامی (حکمت متعالیه) با استفاده از منابع اصیل معارف اسلامی به دور از برداشتهای سلیقه‌ای و انحرافی است به گونه‌ای که در حال حاضر کمتر کتابی را با این ویژگیهای مثبت می‌توان یافت. اما با توجه به حجم زیاد کتاب (حدود ۵۳۵ صفحه، شامل مباحث مختلف و برخورداری از عمق و سنگینی برخی مطالب (به لحاظ فلسفی و استدلالی بودن) که فهم آنها برای دانشجوی مقدماتی الزامی است این کتاب با این حجم و ساختار برای تدریس در دوره کارشناسی مناسب نیست.

از طرفی با توجه به استحکام مطالب و غنای آن (بویژه با تکیه بر جنبه‌های ارزشی و مکتبی) این متن می‌تواند در درجه اول به عنوان منبعی مورد اطمینان در زمینه تعلیم و تربیت برای استادان و دانشجویان علوم تربیتی باشد و در درجه دوم به عنوان کتاب درسی مقطع کارشناسی ارشد قرار گیرد. البته اگر تغییراتی در ساختار کتاب به عمل آید و قسمتهای غیرضروری، حذف و برخی مطالب مانند بخش دوم و سوم ادغام، و تفصیل مناسب درباره مقولات فلسفی و ارتباط آنها با جنبه‌های مختلف تربیت بدان افزوده شود، در دوره کارشناسی نیز می‌تواند تدریس گردد. ضمناً اگر حجم بسیار این کتاب به چندین کتاب به شرح زیر تبدیل می‌شد بیشتر قابل بهره‌برداری بود. فلسفه تعلیم و تربیت، تاریخچه تعلیم و تربیت، آرای مریبان بزرگ و انسانشناسی.

(این امر با انتشار کتابهای جدید و با همین عنوانها از سوی سازمان سمت، درستی این نظر را تأیید می‌کند).

